

K. Bosma, *Ruimte voor een nieuwe tijd. Vormgeving van de Nederlandse regio 1900-1945* (Dissertatie Groningen 1993; Rotterdam: Nederlands architectuurinstituut, 1993, 404 blz., f75,-, ISBN 90 72469 53 4).

In *Ruimte voor een nieuwe tijd* wordt het ontstaan van de regionale planning in Nederland voor en tijdens de tweede wereldoorlog beschreven vanuit het perspectief van de stedenbouwkunde, meer in het bijzonder de ontwerpdiscipline. Daarbij gaat de auteur te werk als een archeoloog. Hij graaft onder de oppervlakte van de plannen en gerealiseerde stedenbouwkundige en architectonische ensembles naar de onderliggende ruimtelijke concepten. Nog een laag dieper speurt hij naar de maatschappelijke en wetenschappelijke inspiratiebronnen. Als interpretatiekader geldt de spanning tussen planning voor het behoud van het streekeigene enerzijds, en planning als wegbereider voor de moderne grootstedelijke cultuur, anderzijds.

Het boek opent met een analyse van de eerste aanzetten tot streekplanning in Zuid-Limburg vanaf 1912. Juist daarmanifesteerde zich het spanningsveld tussen behoudzucht en moderniteit. In het tweede hoofdstuk worden twee polen gereconstrueerd in het denken over verstedelijking aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. De ene pool noemt hij 'pastorale'. Kenmerken van het pastorale gedachtegoed zijn: kleinschaligheid, gemeenschapszin, internationalisme, harmonie tussen de mens en natuur, gerichtheid op een nieuwe vorm van de stad en het ontbreken van politiek en bestuurlijk draagvlak. De andere pool is de stad van de civiel ingenieurs, 'de sanitaire stad'. Dat is een stad die met behulp van moderne techniek en wetenschap een aangename en gezonde plek wordt om te leven en te werken. Kenmerken van deze stad zijn: de weldoordachte (rationele) infrastructuur en de esthetisch verantwoorde vormgeving.

De regionale planning is het antwoord van de stedenbouw op de verschillende verschijningsvormen van technologische vernieuwing en de daarmee gepaard gaande verstedelijking. Dit is een internationaal verschijnsel. Men kan denken aan nieuwe woonwijken maar ook aan de aanleg van een netwerk van spoor- en tramwegen, aan het autowegennet, de opkomst van massarecreatie, de ontsluiting van mijnbouwgebieden, de gevolgen van de industrialisatie, de schaalvergroting en toename van de sturingskracht van het openbaar bestuur.

In het derde hoofdstuk laat Bosma zien hoe stedenbouwkundigen het positivistische ideaal van het 'meten en regelen' aan de stad op basis van empirische kennis in de praktijk probeerden te brengen. In de regionale planning kwam een huwelijk tussen wetenschap en techniek tot stand. Daarbij werden abstracte sociaalwetenschappelijke concepten (zoals *genre de vie*, *Gemeinschaft*, *neighbourhood*) met een vaak sterk normatieve lading vertaald in ruimtelijke modellen (denk aan: hiërarchie van kernen, het sectoraal opgebouwde stadsgewest, een netwerk van tuinsteden). Het werk van de Schotse bioloog-socioloog Patrick Geddes neemt een bijzondere plaats in binnen dit stedenbouwkundig gedachtegoed.

In het vierde hoofdstuk wordt de receptie van deze denkbeelden in de Nederlandse stedenbouw beschreven. In navolging van De Ruijter en Van der Valk laat hij zijn reconstructie uitmonden in een programma voor moderne stedenbouwkunde. De neerslag van dat ongeschreven programma is volgens Bosma te vinden in de *Encyclopedie voor stedenbouw en gemeenschapswezen* (1918).

In het vijfde hoofdstuk worden enkele Nederlandse pioniers ten tonele gevoerd die de rol van intermediair hebben vervuld tussen de internationale stedenbouwkundige beweging en de Nederlandse discipline. Die pioniers zijn D. Hudig, P. Bakker Schut, H. Cleyndert Azn., G. A. van Poelje, C. van Eesteren, J. H. Valckenier Kips, H. P. Berlage, Th. K. van Lohuizen, M. J. Granpré Molière en J. M. de Casseres. In de hoofdstukken 6 en 7 staat het stedenbouwkundige

werk van de beide laatstgenoemden centraal. Hoofdstuk acht bevat een studie van de totstandkoming van het institutionele kader voor ruimtelijke ordening op nationaal niveau tijdens de Duitse bezetting. In het negende en laatste hoofdstuk, de epiloog, worden sombere woorden gewijd aan de teloorgang van de stedenbouw als ontwerpdiscipline in de na-oorlogse periode. Bosma betreft het verlies van de eenheid in het stedenbouwkundige werk, waarbij het wetenschappelijk-rationele naadloos overgaat in het artistieke en creatieve moment.

Lezing van dit proefschrift roept bij mij als planoloog en historicus gemengde gevoelens op. De voorkeur van de auteur ligt bij het métier van het ontwerpen. Door het hele boek heen geeft hij blijk van onbegrip en antipathie ten aanzien van de moderne ruimtelijke planning. Die wordt door hem afgedaan als nodeloos bureaucratisch, oncreatief en vijandig ten opzichte van de ontwerpdiscipline. Omdat de auteur zijn positie pas in het laatste hoofdstuk op een bedekte wijze prijs geeft, roept hij de verdenking van vooringenomenheid over zich af.

Die vooringenomenheid beneemt hem het zicht op allerlei belangrijke vragen die hij zelf oproept. Hoe komt het dat stedenbouwkundigen zoekend en tastend in 'bureaucratisch' vaarwater zijn beland? Waarom heeft het werk van Joël de Casseres zo weinig erkenning en navolging gevonden? Waarom ligt het zwaartepunt van het streekplanwerk tussen de beide wereldoorlogen onmiskenbaar op het onderzoekwerk en niet bij het ontwerpen? Waarom is het hele stelsel van ruimtelijke ordening op nationaal niveau na de tweede wereldoorlog niet opgedoekt vanwege de (door Bosma gesuggereerde) invloed van de bezetter?

Jammer genoeg maakt Bosma geen woorden vuil aan zijn werkwijze. Dat is jammer, zeker in het geval van een proefschrift. Juist op die werkwijze heb ik veel kritiek. Hij gaat te werk als een wetenschappelijke illusionist. Hij goochelt met verbanden tussen internationale voorbeelden en stedenbouwkundige praktijken in Nederland. Het meest kwetsieuze voorbeeld daarvan biedt de schets van de relaties tussen de organisatie en de plannen van de nazi's voor een Europese ruimtelijke ordening, enerzijds, en de Rijksdienst voor het nationale plan, anderzijds. Daarbij kiest hij vaak voor een polemische toonzetting zonder dat duidelijk wordt waar hij zich tegen afzet. Zijn retorische vaardigheid en eruditie kunnen het gebrek aan een heldere vraagstelling, een duidelijke structuur en een beredeneerde werkwijze niet compenseren. De manier van werken kan wellicht het beste worden gekarakteriseerd als rococo. Door alle aandacht voor de krullen gaat het zicht op de hoofdlijnen verloren.

Onlangs deze fundamentele kritiek kan ik het boek ter lezing aanbevelen aan kunsthistorici, stedenbouwkundigen, planologen en geografen. Het laat zich heel goed lezen als een hoogst persoonlijke integrale cultuurgeschiedenis van West-Europa in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het is mooi uitgegeven en rijk geïllustreerd. Jammer genoeg zijn de kleurenfoto's in een apart katern achter in het boek geplaatst en te klein afgedrukt.

Arnold van der Valk

H. Schaap, *Historie en verbeelding in De held en de schare van Henriëtte Roland Holst* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1993; Maarssen: De Ploeg, 1993, 298 blz., ISBN 90 6584 083 4).

In deze dissertatie wordt op boeiende wijze verslag gedaan van kenmerkende eigenschappen van de door Henriëtte Roland Holst in 1920 gepubliceerde biografie over Giuseppe Garibaldi. Op basis van een nauwgezette analyse van de wetenschappelijk-literaire en politiek-ideologische merites van deze biografische studie poogt de auteur vast te stellen wat enerzijds als historische waarheid en anderzijds als poëtische en ideologische verbeelding bij Henriëtte